



Antik Dönemde Güney Mezopotamya (Ön Asya) Medeniyetlerin'de Spor Faaliyetleri

Sportive Activities in Southern Mesopotamian (Front Asian) Civilizations in Antiquity

ÖZET

Bu çalışmada Antik dönemde Güney Mezopotamya (Ön Asya) medeniyetlerinde yapılan bazı sporların günümüz bilgileri ışığında yeniden yorumlanması amaçlanmıştır. Bu araştırmada literatür taraması yapılmıştır. Ön Asya toplumlarında o dönemler eğlence günlük yaşamlarının bir parçası olarak toplumda kültürel bir olgu olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde spor olarak görülen bazı faaliyetler o devirde bu topluluklarda bayram ve festival günlerinde gerçekleştirilmiştir. Gilgameş destanında, Kil tabletlerde dövüşler ve yarışlar yer almıştır. Bayramlar ve festivaller dışında cenaze törenlerinde spor yarışmaları programlandığı belirlenmiştir. Ayrıca Ön Asya Uygarlıklarında sportif faaliyetleri teşvik eden nedenler arasında askeri görevler için hazırlıklarda ön planda olduğu düşünülmektedir. Antik dünyanın diğer toplumlarında olduğu gibi Krallar avlanma ile ilgili faaliyetlere katılarak haklarına güç gösterisi yapmışlardır. Sümerlerin sporculara istihkak olarak kemer verdikleri ve sporcuların kemer taktikleri tespit edilmiştir. Av sahneleri eski sarayların duvarlarında tasvir edildiği görülür. Asur kralları avlanmak için aslanları, filler ve deve kuşlarını kullanırlardı. O dönem boks sporunun popüler bir spor olarak yapıldığı da belirlenmiştir. Ayrıca dans faaliyetleri güreşle birlikte Gilgameş destanına girmiştir. Ön Asya'daki antik dönemde en eski sporlar arasında koşu faaliyetleri, güreş, boks, cirit atma, dans ve hokey olarak yer almıştır. Antik dönem ön Asya medeniyetlerinde avcılık, binicilik, okçuluk yanında güreş ve boks gibi mücadele sporları ile dans, kayak, koşular ve yüzme gibi sporlarının kurallarında bazı değişiklikler yapılarak günümüzde devam ettiği görülür. Bunların bir kısmı ise değişik figürler üzerinde ve rölyeflerde yer almıştır. Değişik figür, rölyef ve destanlarda yer alan sportif faaliyetlere ait belgeler kronolojik sıraya göre ve konularına göre açıklanmalıdır. Ayrıca bu belgelerin günümüz modern ve geleneksel sporlardan hangilerini doğurduğu veya doğmasına etkileri olduğu belirtilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Ön Asya, Mezopotamya, Türk, Spor

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reinterpret some of the sports practiced in South Mesopotamia (Asia Minor) civilizations in ancient times in the light of today's knowledge. The research was conducted as a literature review. In Asia Minor societies, entertainment was realized as a cultural phenomenon in the society as a part of their daily lives. Some activities that are seen as sports today were carried out on feast and festival days in these communities at that time. In the Gilgamesh epic, fights and races took place on clay tablets. Apart from feasts and festivals, it was determined that sports competitions were programmed during funeral ceremonies. In addition, it is thought that among the reasons that encourage sportive activities in Asia Minor civilizations, preparations for military missions are at the forefront. As in other societies of the ancient world, kings showed their power by participating in activities related to hunting. It has been determined that the Sumerians gave belts to athletes as rations and that athletes wore belts. Hunting scenes are depicted on the walls of ancient palaces. Assyrian kings used lions, elephants and ostriches for hunting. It was also determined that boxing was a popular sport at that time. In addition, dance activities were included in the Gilgamesh epic along with wrestling. Among the oldest sports in ancient Asia Minor were running activities, wrestling, boxing, javelin throwing, dancing and hockey. It is seen that hunting, horseback riding, archery as well as combat sports such as wrestling and boxing, and sports such as dance, skiing, running, and swimming continue today by making some changes in ancient pre-Asian civilizations. Some of them are on different figures and reliefs. Documents belonging to sportive activities in different figures, reliefs and epics should be explained in chronological order and according to their subjects. In addition, it should be stated that these documents gave birth to which of today's modern and traditional sports or had an impact on their birth.

Keywords: Asia Minor, Mesopotamia, Turkish, Sport

GİRİŞ VE AMAÇ

Mezopotamya'da kültürleri ön planda olan Sümerler, Asur ve Babillerin boş zamanlarını spor, oyun ya da diğer eğlenceleri yaparak geçirmiş oldukları belirtilir. Onların yaptıkları sportif faaliyetler çoğu modern sporların ilk şekilleri olabileceği düşünülmür (Kornexl, 2010/2011: 42-47).

Mezopotamya medeniyeti (Milattan önce üçüncü bin yıl) spor olarak kabul edilebilecek devlet otoritelerine ait bedensel performansları festivallerde ve törenlerde yaptılar (Tunalı,2018: 1-17: 24-44). Özellikle Sümer medeniyeti

Gamze Güney¹
Osman İmamoglu²

How to Cite This Article

Güney, G. & İmamoglu, O. (2024). "Antik Dönemde Güney Mezopotamya (Ön Asya) Medeniyetlerin'de Spor Faaliyetleri", Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences, 10(5): 640-648. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13851791>

Arrival: 14 February 2024

Published: 30 September 2024

International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

This journal is an open access, peer-reviewed international journal.

¹ Doç.Dr., Ardahan Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Ardahan, Türkiye

² Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yaşar Doğu Spor Bilimleri Fakültesi, Samsun, Türkiye

sırasında bazı sporların ortaya çıktığı düşünülür. Bu sportif faaliyetler daha sonra Hititliler ve Eski Mısırlılar aracılığı ile Eski Yunan medeniyetine geçmiştir (Evren, 1994: 5-25). Eski Türklerde veya Mezopotamya medeniyetlerinde at yarışları ve cirit oyunları gibi sportif etkinliklerle savaşa hazırlık amacı ile yapılmış olabilir (Esin, 2017: 1315-1334). Hatta Oğuz Türklerinden Mezopotamya'ya getirilen iyi ok atan, iyi ata binen iki bin kişi olduğundan bahsedilir. Antik dönem Mezopotamya'da, insanların zar ve tavla gibi zihinsel oyunlar, bowling ve hatta güreş gibi sporlardan bazılarını oynadıkları bilinmektedir (Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197). Spor müsabakalarının cenaze törenleri ve eğlence merasimlerinde yapıldığı sanılmaktadır. Avlanma veya avcılık yanında boks ve güreş gibi mücadeleye dayalı sporlar popüler eğlence araçlarıydı. Bir çeşit polo ve rugby de Mezopotamyalılarca yapılmıştır. Çocuklarında oyuncak tabancaları, bumeranglar, atma çubukları, çingiraklar gibi birçok oyuncak türü vardı (Doğan, 2020: 23-37; Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538).

Çalışmada ön asya medeniyetlerinde yapılan bazı sporlar üzerine olan bilgilerin yorumlanması amaçlanmıştır.

GELİŞME ve SONUÇ

Sporu Motive Eden Nedenler

Tüm eski medeniyetlerde sporu motive eden nedenler arasında dinsel kutlamalar, Cenaze ayinleri, festivaller ve Askeri güç için ön hazırlık olarak spora da yer verilmiştir (Korkmaz, 2013: 12).

Sümerlerde Spor ve Koşunun Anlamı

Sjoberg Sümer çivi yazısı işaret kombinasyonunda gespu-ba-lirum'u "sporcular" anlamında kullanılmış olduğu belirtilir. Hatta Sjoberg daha sonraki bir Asur metninde (yaklaşık MÖ 1200) bir girişi "sporcular" olarak da tercüme ettiğinde, parantez içinde "sporcuların orijinal metinde kelimenin tam anlamıyla "güçlü olanlar" olduğunu belirtiyor (Sjoberg, 1985). Akadca lismu terimi "koşmak" anlamına geliyordu; ayrıca, lasimu adı Sümer'de erken zamanlardan beri bilinir ve askeri koşucu anlamına gelir. Lismu teriminin "yarış" olarak da tercüme edilebileceği başka bir organize koşu biçimi önerilmiştir. Kadim Sümer'de bir grup insanın kendilerine özgü fiziksel yeteneklerini kendilerini desteklemek için kullandıkları kaydedilmiştir. Günümüze ulaşan önemli miktarda malzeme, ulak koşucularından oluşan bir kraliyet birliği olarak en iyi şekilde tanımlanabilecek şeyin varlığına dair yorumlar içerir. Erken Sümer'de, eski topraklarda resmi kuralları yaymak gibi hayati bir görev, kralın koşucularının göreviydi.

Sümerlerde Sporun Önemi

Sümer kraliyet ailesi, iyi bir fiziksel benlik sergilemenin öneminin oldukça farkındaydı. Örneğin, erken dönem Mezopotamya krallarının büyük erkekleri sergiledikleri düzenli olarak rapor edilmiştir. Hükümdar genellikle güçlü bir şekilde yaya olarak tasvir edildi. Hızlı koşmak, kralın fiziksel özelliklerinin önemli bir parçası olarak görülüyor. Mısır'da krallık farklı olsa da Sümer'in çağdaş komşusunun hükümdarları, törensel koşuları, sanatçıların onları ritüeli üstlenirken resmetmesine yetecek kadar önemli görüyorlardı. Fiziksel egemenliğin önemli olduğu toplumlarda, koşu performansı hükümdarın gücünün sergilenmesi için bir arena sağlardı (Decker, 1992; Lamont, 1995: 207-215). Faydacı, kült ve eğlence amaçlarına hizmet eden olaylara ek olarak, bazı fiziksel başarıların siyasi amaçlar için önemli olduğu görülüyor (Lamont, 1995: 207-215). Bununla birlikte, kralların kahramanca fiziksel faaliyetlerde bulunduğunu iddia eden iddialar dikkatle değerlendirilmelidir. Kralların savaşta öldürüldüğü bir çağda, Sümer'in kraliyet ilahisi şairleri, kraliyet imajını yaratmak, sürdürmek veya desteklemek için sıklıkla abartılı imgeler kullandılar. Bir kralı kahramanca cesur ve güçlü bir fiziğe sahip olarak tasvir etmek, onun ününü artırmak ve yaymak içindi. Güçlü bir adamın dostlarının saygısını kazanması ve düşmanlarına korku aşılması beklenebilirdi. Bu amaçlar göz önünde bulundurulduğunda, Sümer'in kraliyet hayranlığıyla ilgili şiirlerinin çoğunun, kralın fiziksel erkekliliği adına süslemeler olabileceği anlaşılıyor. Bu nedenle, bu ilahi türünde gerçeği abartıdan ayırmaya çalışmak zordur. Neyse ki, daha yavan nitelikteki diğer kanıtlar, Sümer'in spor tarihi hakkında ek içgörü sağlar. Sümer uygarlığının gerileyen yıllarına (MÖ 2000 dolaylarında başlayan dönem) ait üç metin, organize gibi görünen olaylarla ilgilidir. İki idari belgelerdir ve Sümer şehri Umma'da düzenlenen şehir yarışları vesilesiyle yapılan adaklara atıfta bulunur. Biri, ayak yarışları için belirli bir süreyi belirleyen yasal bir sözleşmedir. Ek olarak, aynı dönemden, iktidardaki hükümdar Kral Şulgi'nin uzun mesafeli bir koşu başarısını anlattığı iddia edilen bir kraliyet ilahisi vardır. İlk üçü, grup faaliyetlerine atıfta bulunuyor gibi görünmektedir; dördüncüsü, yüksek statüye sahip bir bireyin iddia edilen eylemiyle ilgilidir (Lamont, 1995: 207-215).

Sümerlerde Sporlar

Eski Sümer olan şehir devletlerinin karışımı, yaklaşık MÖ 3000'den itibaren gelişti. MÖ 1800 dolaylarında komşu Samiler tarafından gölgede bırakılsa da Sümer'in kültürel etkisi, şehirleri yıkıldıktan çok sonra bile eski Yakın Doğu'da hissedildi. Sümerlerde İsa'dan önce üçüncü bin yıl başlarında güreş, okçuluk, araba yarışları, sopa dövüşü, boks, kemer güreşi, koşu yarışları oldukça ilgi gösterilen spor dallarıdır. Kralların en çok aslan ve vahşi boğa

avlamaları avcılığın daha çok saraya özel bir faaliyet olduğunu düşündürmektedir. Kralların güçlü ve tehlikeli hayvanları öldürmelerine göre cesaretli ve güçlü görüldükleri ileri sürülür. III. Ur Hanedanı dönemine ait olduğu düşünülen metinlerden birinde sporcular için günlük İçecek olarak bira; iki metinde ise sporcuların evine yiyecek olarak kuzu ve un götürüldüğünden bahsedilir. Bazı Sümerce yazılı metinlerde sporcuların devlet ya da tapınak tarafından desteklendikleri belirtilir. Eski Babil Gılgamış destanında bir güreş karşılaşmasının betimlemesi bulunmaktadır. Tapınaklarda festivaller gerçekleştirilmiştir. Sümerlerin ok ve yay kullanımında yetenekli oldukları bilinmektedir (Rollinger, 1994: 7-64; Tomay ve Değirmencioglu, 2017: 9-21). Sümerler dönemine ait (Nippur'da çıkarılmış olan ve Berlin müzesinde sergilenmektedir) tabletlerde "Kuvvetli erler karşılıklı olarak güçlerini belirten bir mücadeleye girişti" ibaresi vardır. Bu yazıdan güreş sporunun yapıldığı anlaşılmaktadır (İmamoğlu vd., 2018: 80). Atlarla ilgili sporların çok eski tarihlerde uygulandığını gösteren Sümerler belgelerine rastlanmıştır. Bu belgede Bakırdan yapılmış iki tekerlekli dört koşumlu ve sürücünün ayakta durmasına yarayan bir platformu bulunan yarış arabası vardır. Bu belge milattan önce 4000 yıllarında atlara çektilen tekerlekli arabalara Türk'ler tarafından binildiğini göstermektedir. Yine bahar bayramlarında (Nisan ve Mayıs aylarında) düzenlenen at yarışları, cirit, gülle ve güreş gibi faaliyetler yapılmıştır (Kafesoğlu, 1977: 214). Sümerlerin insan vücuduna büyük önem verdiklerini, kil tabletler üzerindeki çivi yazısı yazıtlar ve sanat biçimindeki kayıtlardan biliyoruz. Tüm eski uygarlıklarda olduğu gibi, onlarınki de çok fiziksel bir varoluştur. Spor alanlarına ait herhangi bir arkeolojik kalıntı keşfedilmemiş olsa da Sümerlerin sportif eğiliminin başka biçimlerinde kanıtlar vardır. Pehlivanlar heykellerde, mühürlerde ve stellerde tasvir edilmiştir. Hatta idari belgelerde ve destansı şiirlerde de anlatılırlar. Yumruk dövüşçülerinden bahsedilir. Sümer dini yaşamının merkezinde yer alan kült festivalleriyle ilgili bedensel performans örnekleri de oldukça yaygındır. Çivi yazılı metinler, Sümer aşk, doğurganlık ve savaş tanrıçası İnanna için verilen kutlamaların ayrılmaz bir parçası olarak spor ve eğlenceden bahseder. Ülkede müzik, genel şenlik ve oyunun yaygın olduğu söyleniyordu. MÖ 1800 dolaylarında Mezopotamya'nın Mari kentinde İştâr kültüyle ilgili geniş bir eğlence yelpazesi vardı. Jonglörler, güreşçiler ve takla atan akrobatlar festivallere Sjoberg, bu ve diğer Sümer belgelerinin "sporcuların devlet veya tapınak tarafından desteklenen ve yönetilen organize bir grup olduğunu" ve ayrıca düğün hazırlıklarının bir parçası olarak "spor ve güç denemeleri" düzenlemeye ilişkin eski bir gelenek olduğunu ortaya koyduğunu doğruladı. Bu kanıt belirli bir sportif aktiviteyi tam olarak tanımlamasa da diğer kaynaklar daha fazla ayrıntı verirler. Bunlar saray koşucularına, bir tür dövüşçülüğe ve özellikle güreşçilere atıfta bulunurlar (Decker, 1992; Lamont, 1995: 207-215).

Sümerlerde Güreş

Güreşten Ur III yasal belgesinde bahsedilmektedir. Aynı döneme ait çok az sayıda ekonomik-idari metinde sporculardan bahsedilmektedir. Bir metin sporcular için bir iştikak olarak olarak biradan bahseder. Diğer iki metin sporcuların "evine" verilen yiyecek olarak kuzu ve undan bahseder. Bu yeni Sümer belgeleri, sporcuların devlet veya tapınak tarafından desteklenen ve yönetilen organize bir grup olduğunu gösteriyor (Sjoberb, 1985).

Sümerlerde Top ve Sopa Oyunu

Anne Kilmer bir Sümer-Akad oyunu olan pukku-mekku'yu (top ve sopa) tanımlamıştır. Bu oyun, en azından yüzeysel olarak çim hokeyi ve İrlanda fırlatma oyunuyla bazı benzerlikler gösteriyor gibi görünmektedir. Uruk Kralı Gılgamış zamanında (MÖ 2600 dolaylarında) evlilik törenleriyle bağlantılı olarak yapılırdı (Lamont, 1995: 207-215).

Sümerlerde Şans Oyunları

Sümerlerde şans oyunlarına rastlanmıştır. Örneğin MÖ 2.600 civarında Ur'da kullanılan güzel kakmalı oyun tahtaları, her türden eğlence ve eğlenceden hoşlanan bir toplumu akla getirir (Lamont, 1995: 207-215).

Sümerlerde Şehir Yarışları

Sümer şehri Umma'dan (Nippur ve Ur'un ortasında yer alan) iki idari çivi yazısı metin, koşu yarışlarına dair kanıtlar içerir. Her iki tablet de Kral Shu-Suen'in (Sulgi'nin Sümer'de hüküm süren ikinci oğlu) hükümdarlığına aittir; Shu-Suen, milattan önce 2038'den itibaren gücü elinde tuttu. Milattan önce 2030'a kadarki metinler, ayınlar için sağlanan hayvanları kaydeden muhasebe belgeleridir (Sigrist vd., 1984). Bu belge, kraldan ve çok yüksek statüde başka bir kişiden gelen hayvan sunularını kaydetmiştir. Her ikisi de, metinde "şehir yarışçılığı" olarak tanımlanan olay vesilesiyle, bir tapınakta ve iki şehir kapısında kurban edilmek üzere tasarlanmış çiftlik hayvanları verdiler. Bu bir sonbahar olayıydı (Sümer'deki sekizinci ay, modern takvimimizin 15 Ekim ile 15 Kasım arasındaki döneme denk geliyor). Etkinliğin önemi, seçkin hayırseverleri tarafından öne sürülüyor; ayrıca kral, malları yaya olarak teslim etmesi için kendi yüksek rütbeli sakisini sağladı. Olayın açıkça ritüel bir önemi vardı. Adaklar, Shara (Umma'nın birincil tanrısı) ve Nintu (Sümer ana tanrıçası) tanrıların adını taşıyan şehir kapılarına ve (şifa tanrıçası) Gula tapınağına yönlendirildi. İkinci Ümmet belgesi yine Kral Shu-Suen'in hükümdarlığı dönemine aittir. British Museum koleksiyonlarında yer alan bir muhasebe tabletidir. Metnin tamamı, çok sayıda besili domuzun sayımı ve muhtemelen

taşınmasıyla ilgilidir. Tabletın arka yüzündeki sekiz ve dokuzuncu satırlar, Dingir-ra'nın yetkisi altında iki şişman erkek domuzun "yarış yapma" vesilesiyle kullanılacağını belirtir (Sato ve Gomi, 1990: 169-170). Bu kanıt, Sümer şehirlerinden en az birinde halkın yıl boyunca belirli zamanlarda organize koşu etkinliklerini kutlamak için fırsat bulduklarını gösteriyor. Bunların antik halk için tam olarak neyi temsil ettiğini bilmiyoruz. Tabletler, bu akıp giden olaylarla ilgili olarak bugüne kadar ortaya çıkarılan delillerin tamamını oluşturmaktadır. İki Umma tableti, günlük ticari hayatın doğrudan kayıtlarıdır. Mesafe, süre, katılanların sayısı ve türü vb. konularda kanıt sunmasalar da tabletler, şehir yarışları vesilesiyle şehir kapılarında ve bir tapınakta hayvanların sunulduğunu açıkça belirtiyor. Olaylar, ziyafetin ardından veya öncesinde "yarış"tan oluşuyor gibi görünüyor. Eski Babil döneminde (yaklaşık MÖ 1800) Güney Sümer'den gelen üçüncü metin de ayak yarışlarından söz eder. Tablet, "ayak yarışı ayı"nda bir verilen kredinin geri ödemesini ayrıntılandıran bir sözleşmedir. Bu ay tanımlanamıyor ve referans belki de yalnızca yerel olarak önemliydi; yine de en azından o bölgede ayak yarışı, açıkça bilinen bir fenomendi. Eski Sümer'de organize koşmanın tek göstergesi bu değil. Bazıları "şehir yarışçılığı" ile aynı yüzyılın başlarından kalma olan diğer kanıtlar, koşu olaylarına ve belki de Sümer'in daha geniş kültüründe fiziksel rolüne ek ışık tutuyor. Bu dördüncü belge, Ur şehrinin kralı Şulgi'ye atfedilen önemli boyutlardaki bir olayla ilgilidir (Lamont, 1995: 207-215).

Sümerlerde Kralın Koşusu

Kral Şulgi'nin (İsa'dan önce 2094-2047 yılları) entelektüel kişiliği olduğu, kültürel ve askeri faaliyetlerde başarılarla imza attığı ve ayrıca koşuda çok yetenekli olduğu konusunda görüş birliği vardır (Öz, 2016: 143-158). Kramer (1981) Mezopotamya hükümdarının Nippur ve Ur şehirleri arasında yaptığı sözde gidiş-dönüş koşusunu (yaklaşık 300 km) kutlayan kendini övücü ilahiyi incelemiştir. Kraliyet ilahisi, kralın zihinsel ve fiziksel yeteneklerini övmek için yapılmıştır. Jacob Klein, Şulgi ilahisini kralın saltanatının yedinci yılına tarihlendirdi. Kutlama yazısının yazarının Şulgi'nin methiyecisi olduğu tahmin ediliyor. Kraliyet ilahisi, MÖ. 2088'de bir eshesh kutlaması vesilesiyle, Kral Şulgi'nin, tebaasıyla birlikte her bir yerde kutlanırken görülmek için çok uzak iki festival yerinde (Nippur ve Ur) görünmeyi planladığını kaydeder. Önemli şehirlerdeki eshesh bayramlarını "aynı gün" kutlayacak ve böylece evrensel bir ün ve tanınma elde edecekti. Bunu yapmak için Şulgi'nin iki şehir arasındaki mesafeyi koştuğu iddia edildi. Gerçekten yapılırsa, gerçekten dikkate değer bir fizyolojik başarı. Böyle bir mesafe koşusu, kraliyet büyütmesini veya abartmasını düşündürecek kadar olağanüstü görünüyor. Bununla birlikte, ilahiyi bu şekilde kategorize etmeden önce, herhangi bir insanın her biri yaklaşık yüz millik bu tür iki koşuyu yalnızca kısa bir mola ile tamamlamasının imkansızlığını göstermek gerekecektir. Böyle bir başarıyı incelemek için bir dizi konunun ele alınması gerekir: (1) topografya, (2) iklim, (3) sıvı alımı ve beslenme ve (4) insan performansının sınırları. Şulgi koşuyu üstlenseydi, topografik ve meteorolojik avantajlara sahip olacaktı. İlk olarak Sümerler, Yunanlıların daha sonra Mezopotamya olarak adlandırdıkları, "iki nehir arasındaki ülke" olduğu için böyle adlandırılan ovada bulunuyorlardı. İkincisi ve muhtemelen en önemlisi, söz konusu eshesh festivalinin kesin zamanı tespit edilmemiştir, ancak bu büyüklükte bir koşu gerçekleştirilseydi, yılın daha serin aylarında gerçekleşmiş olması muhtemeldir. Bu özellikle önemlidir; Sümer'in sıcak ve nemli yaz aylarında bu tür mesafeleri koşmak ölümcül olmasa da özellikle zor olurdu. İki Yeni Assur referansı, Şulgi'nin sözde yüzyıllar öncesine ait olmasına rağmen, belki de açıklayıcıdır. Kislimu (15 Aralık - 15 Ocak) ve Ajaru (15 Nisan - 15 Mayıs) aylarında gerçekleştiğini açıkça belirterek kış ve bahar aylarında yapılan koşu yarışlarından bahsediyorlar. Üçüncüsü, Şulgi içki içmeye ara vermeden sözde uzun mesafe koşu başarısını tamamlayamazdı. Neyse ki Şulgi için, arazisinin yolları boyunca çok sayıda "ara istasyon" vardı. Uzun süredir yolda olan kralın, kendini yeniden sulandırmak için kısa da olsa duraklamak için istasyonlardan faydalanması gerekecekti. Modern egzersiz fizyologları, uzun süreli egzersiz yapma becerisini belirlemeden önce (diğer şeylerin yanı sıra) bireysel diyetle ilgili önemli bilgilere ihtiyaç duyar. Eğer bazı eski Mezopotamyalılar, koşu yarışları veya dövüş sporları gibi düzenli şiddetli fiziksel faaliyetlerde bulunsaydı, gereken enerjinin harcanmasını karşılamak için uygun bir diyet gerekirdi. Gıda maddelerinin şu anda mevcut olan kimyasal bilgisine sahip olmamalarına rağmen, ilk popülasyonlar genellikle doğal dünya ve onunla nasıl etkileşime girecekleri hakkında dikkate değer bir pratik anlayışa sahipti. Şulgi'ye atfedilen türden önemli enerji harcaması için gerekli olan dengeli beslenme alımını sağlamak için gerekli olan temel bileşenlerin eski Mezopotamyalılar tarafından kesinlikle bilindiği açıktır. Dördüncüsü, en azından Şulgi'nin yolculuğunun olasılığına güven veren kanıtlar, iyi belgelenmiş diğer dayanıklılık becerilerinin sayısız örneğinde görülebilir. İki kayıt, Şulgi'nin sözde koşusu ile özellikle ilgilidir. 1985 Sidney-Melbourne koşu yarışının ilk kırk sekiz saatinde, Yunan ultra maratoncu Yannis Kouros 287 mil tamamladı. Bu etkileyici mesafe, uyumak için ara vermeden tamamlandı. 1970'lerde, bir pistte koşan bir İngiliz atlet 100 mili on bir saat otuz bir dakikada tamamladı. İkinci mesafe, Nippur ve Ur'u ayıran mesafeyle kıyaslanabilir. Son derece zahmetli bir görev olmasına rağmen, Şulgi Nippur'dan Ur'a koşabilirdi. Kuzeye dönüş de mümkün olabilirdi. Böylesine göz korkutucu bir görevin tamamlanması, oldukça eğitilmiş bir fizyolojik durum gerektirecekti. Klein, ilahinin koşan kralın açıklamalarıyla dolu olmasına rağmen, iddia edilen başarının bir kısmını "hızlı yürüyüş" olarak adlandırdı. Şulgi'nin sözde iki ayaklı yolculuğu tamamlamak için koşma ve yürümeyi bir arada kullanmış olması muhtemeldir (Lamont, 1995: 207-215).

Lamont (1995) Sümerlerde şehir yarışları ve kralın koşusunu uzun uzun tartıştıktan sonra aşağıdaki sonuçlara varmıştır: Şulgi ilahisinin, iki milletin idari metninin ve koşu yarışı ayına ilişkin kısa referansın tarihsel önemi şimdi daha iyi anlaşılabilir. Şehir yarışı ve ayak yarışı kanıtı, basit idari belgelerdir; tersine, methiyecinin çalışması heyecan verici ve neredeyse ilahi bir yiğitliğe sahip bir ölümlüğü çağırıyor. İkincisi ile ilgili olarak, yirminci yüzyılın sonlarında bizler, böyle bir belgenin anlamını kendi arkaik bağlamında belirlemeye çalışırken dezavantajlıyız. Modern dünyanın nesnel kanıtlara verdiği değer, kişiyi daha önceki toplumların öznel anlayışlara verdiği önem konusunda daha az duyarlı hale getirme eğilimindedir. Sonuç olarak, Şulgi'nin ilahisinde neyin gerçek, neyin ayrıntı olduğunu anlamakta zorlanılır. Eski Sümer'de hükümdarların savaş sırasında ve olağanüstü fiziksel başarılar sergileyerek güçlerini alenen kanıtlamaları gerekli miydi? Yoksa hükümdarın bu tür işler yapıyor olarak tanımlanması veya tasvir edilmesi yeterli miydi? Bu faaliyetleri, hatırı sayılır şehir merkezlerini ve nüfuslarını desteklemek için ihtiyaç duyulan yoğun sulama ve tarımla hem kutsanmış hem de bunlara bağlı bir Sümer toplumu içine yerleştirmek büyük önem taşıyor. İlk insan, dünyevi, tarıma dayalı varlığının devamından sorumlu gördüğü tanrıları memnun etmek için her türlü savurganlığa meyletmişti. Hem şehir koşularının hem de Şulgi'nin iddia edilen başarısının, kısmen, mevsimsel döngülerden sorumlu tanrıları memnun etmek için ortak sembollerin (her durumda koşuda gösterilen insan vücudu) manipülasyonu yoluyla girişimler olduğu varsayılabilir. Böylece düzenli ve dolayısıyla öngörülebilir bir varoluşun sürdürülmesine ilişkin iyi niyetlerini kazanırlar. Diğer eski kültürlerde görüldüğü gibi, insan vücudunun bu tür manipülasyonu, doğaüstü iyilikseverliğin elde edildiğine inanılan bir mekanizma olarak işledi. Bir hükümdarın aşırı fiziksel başarısı hem kişisel gücü güçlendirmeye hem de mevsimsel tanrıları onurlandırmaya hizmet etmiş olabilir. Güreşin yanı sıra koşmak, bir tür boksörlük ve bedensel performansa bağlı diğer sayısız etkinlik, cismani Sümer'in ritüel ve belki de siyasi performanslarında yaygın olarak kullanılan bir araç olarak düşündüren bir çerçeveye güzel bir şekilde uyuyor. Şehir koşucularının ve diğer katılımcıların kimler olduğu, olayların arkasındaki ayrıntılar ve motivasyon henüz keşfedilmeyi bekliyor. Bununla birlikte, yorucu bedensel aktivitenin kültür için önemi yadsınamaz ve şimdilik uzun mesafe koşucusu Kral Şulgi için yapılan iddialarda iyi bir şekilde sembolize edilmiştir.

Sümerlerde Sporculara Verilen Ödüller ve Yağlanma

Koşucuların ödülleri bir parçası olarak toprak aldıkları biliniyor. Ayrıca koşucuların vücutlarını bir şekilde yağladıkları da görülüyor. Ur şehrinin üçüncü hanedanına (yaklaşık MÖ 2.000) ait bir ekonomik-idari belge, Ake W. Sjöberg'in "sporcular" olarak tercüme ettiği bir kayıt içerir. "Sporcular" için biranın istihkak olarak detaylandırıldığı Ur belgesinde, "koşucular" için "beş litre bitkisel yağ"ın "yağlanma yağı" olarak gönderildiği de kaydedildi. Spesifik bağlam olarak bu "sporcular için istihkak olarak bira" dır. Sjöberg, aynı döneme ait diğer iki belgeye atıfta bulunurken "sporcular" terimini kullanmıştır. "Sporcuların evine" teslim edilen bu yiyecekler (özellikle kuzu ve un) kaydedildi (Lamont, 1995: 207-215). Sümer koşucularının yağlanması antik Yunan güreşinde görülen yağlanma ile aynı amacı taşıdığını söyleyemeyiz. Antik Yunan güreşinde bedeni yağ ve kirlere temizlemek için kullanılıyordu (Ceylan ve İmamoğlu, 2019: 360-365).

Sümerlerde Beden Eğitimi ve Spor

Yöneticilerin kendi güçlerini halkına kabul ettirmek için Günümüz anlamında beden eğitimi ve spor kabul edilebilecek eğitime önem verdikleri bilinen bir gerçektir. Sümerler aynı zamanda çok iyi at yetiştiren ve ata binmekte çok usta olan halk olarak da tarihte yerini almışlardır. Hatta iki tekerlekli yarış arabalarının (sürücüsünün ayakta olduğu) ilk olarak Sümerler tarafından kullanıldığı ifade edilmektedir (Çınar ve Kazak, 2019).

Akadlarda Sportif Faaliyetler

Milattan önce 2350 yıllarında Akad Krallığı kurulmuştur. Sümer kültüründen etkilenmişler ve Sümer kültürünü Ön Asya'ya yaymışlardır. Sümerlerin dilini kullanmış ve dinini benimsemiş olacak kadar onların kültüründen etkilendiklerine göre Sümerlerde olan sporları yaptıkları düşünülebilir. Ayrıca Akad dönemine ait bir mühürde ormanlık alanda çıplak olarak tasvir edilmiş geyik avlayan avcılar vardır. Akad dönemine ait bir diğer mühürde de mızrağa benzer bir aletle geyik avlanmaktadır. Çıplak avcılar aksine uzun tunik giyen avcılar vardır ki bunlar herhalde saraya bağlıdır (Öz, 2016). Akad İmparatorluğu'nun insanları, insan özelliklerine sahip birçok tanrı ve tanrıçaya tapıyorlardı. Her tanrı bir şekilde doğayla ilişkilendirildi ve değişen mevsimleri kontrol etti. Ana tanrı, diğer tanrıları yöneten I. Sargon'du. Ayrıca gök tanrısı An; güneş tanrısı Utu; hava tanrısı Enlil; ve ay tanrısı Nanna'ya tapınılırdı. Hatta insanlar onları besleyerek ve giydirek tanrılara hizmet etmekle görevlendirilmiştir (Robert, 2023).

Babilliler Spor

Spor motifli kabartman tabletlerine göre gemilerin süslenmesi, süslü binalar, çok sayıda hayvan tasviri yapmanın yanında Tanrılar ve şeytanların korkusu gibi konularla 'da uğraşmışlardır. Babiller döneminde sportif aktiviteler, kral veya soyluların vakitlerini geçirmek için yaptıkları eğlenceler içinde yer alır (Korkmaz, 2013: 13; Türkmen ve

İmamoğlu, 2018: 519-538). Spor yarışmaları cenaze törenlerinde yapıldığı belirtilir. Sporcular ve yöneticiler ilahilerle övülürlerdi. Asur'da bir metinde koşuya ait bilgiler yer almaktadır: "Gılgamış Ayı'nda kentinde karargâhında dokuz gün boyunca erkekler güreşte ve atletizmde yarışılar" (Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Sjöberg, 1985: 7-9). Atletizm yarışları ayrıca Eski Babil metinleri sonrasında da bilinir.

Eski Babil'de Güreşçiler

Güreşçiler, Mari'de bulunan Eski Babil mektubunda da geçiyor. Kral Samsi-Addu, Mari kralı oğlu Jasmah-Addu'ya, düşmanlarına karşı savaşı yönetme şekliinden şikâyet eden bir mektup gönderir: "Siz ve diğer düşman, tıpkı güreşçiler gibi sürekli olarak birbirinizi öldürmek için oyunlar tasarlıyorsunuz". Yaklaşık MÖ 2000 yılına ait yasal bir metin güreşten bahseder: "Mr. Guzani, Bay Kali'yi öldürdü; Guzani sorgulandı; (dedi:) 'daha önce (öldürmeden) beni güreşte yenmişti' "Guzani kaybedendi ve cinayetten önce iki adam tartışıyordu (Sjöberg, 1985).

Eski Babil'de Atletizm

Atletizm, Eski Babil sonrası metinlerden de bilinmektedir. Assur'da (yaklaşık 9. yüzyıla kadar Asur'un başkenti) bulunan ve MÖ 1200 yıllarına tarihlenen bir metinde koşu faaliyetinden bir tapınak festivaliyle bağlantılı olarak bahseder. Halk davul ve zil çalar, koyun keser ve bu insan topluluğunda 'genç erkekler, sporcular, önünüzde güç ve atletizm denemelerinde birbirleriyle dövüşürler'. Yine Kuyunjik'ten bir metin, bir tanrıçanın festivalinde performans gösteren sporculardan bahseder (Sjöberg, 1985).

Asurlularda Spor

Krallar tehlikeli avlara ve savaşa bizzat katılmışlardır (Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538). Asur sanatında, hayvanlar ve insanların tasvirleri gerçeğe yakındır. Yine Asur kentinde ele geçen bu kil tabletlerde, bazen bir kişi bazen 2 kişi savaş arabası üstünde geyik, ceylan ve vahşi boğalara ok atarken tasvir edilmiştir. Hayvanlar da ölmüş bir şekilde yerde yatar pozisyonda yere düşer düşerken ve etrafta kaçışırken çizilmişlerdir. Orta Asur Dönemi krallarından I. Tiglat-Pileser'in av seferlerinin anlatıldığı yıllıklar bulunmuştur. Bunlardan birinde kralın avladığı hayvanların sayısı, cinsi ve kullandığı av silahları görülür (Öz, 2016: 143-158). Avcılık mühürler üzerinde de erken dönemlerden itibaren görülür. Yeni Asur dönemine ait avcılık konusunda önemli bilgiler veren silindir mühürleri ve "Uruk Aslan Avı Steli" vardır (Öz, 2016: 143-158). Uruk Aslan Avı Steli'nde ok ve yay kralla bütünleşmiştir. Bu Stelde avcılık tasvirleri büyükçe çizilmiştir. Kralın iki kere tasvir edildiği (alt ve üst sahnede) diz hizasında bir av kıyafeti giydiği görülür (Öz, 2016: 143-158). Erken krallık III (Milattan önce 2600-2500) dönemine ait olduğu sanılan mühürde geyik ve aslan avlayan ve çıplak olarak tasvir edilmiş avcılar vardır. Av aleti ok ve yay değil mızrağa benzer bir alet kullanılmıştır. Av sahnelerinde avcılar çıplak olması yanında avcılarının kıyafetleri kısa şort tarzı da olabilir. Asurlularda okçuların uzak mesafelerden atış eğitimleri, süvarilerin araba sürmeleri, atıcıların (Cirit ve mızrak) atış faaliyetleri ile ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Asur'da bulunan bir metinde (İsa'dan önce 1200 yılları) bir tapınak festivali ile ilişkili atletizm yarışları yanında davul ve zilleri çalan insanlar vardır. Ayrıca koyun kurban edilmesi ve "bir tanrı önünde genç erkekler, atletler, güç denemesinde ve atletizmde birbirleriyle dövüşürler" şeklinde ibareler görülür. Savaşçı bir kavim olan Asurlularda boks ve güreşin yapıldığına dair belgeler vardır. Hatta şişirilmiş tulumlarla yüzme faaliyeti yaptıkları görülür (Bıyık ve İmamoğlu, 2022: 59-72; Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538). Mezopotamya uygarlıklarında iki Mezopotamyalı Boksörün Rölyefi İsa'dan önce 2000 yılları civarına ait olduğu sanılıyor. Asurluların avcılık, okçuluk, koşu yarışları ve yüzme sporu gibi sportif faaliyetlerle uğraştıkları ileri sürülür (İşcan, 1988: 40-88; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538). Geç Asur İmparatorluğundan (başkent olan Koyuncukta) ele geçen bir metinde bir tanrıça festivalinde gösteri yapan sporculardan bahsedilir. Asur metnindeki tapınak festivalinde iki erkeğin boks yaptığı düşünülmekte ve iki kişinin de davul ve büyük zil çalardığı görülmektedir (Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Sjöberg, 1985: 7-9; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538).

Asur'da Atletizm

Asurlulara ait olduğu belirtilen metinde organize koşu yarışlarına bir gönderme vardır: "Gılgamış Ayında dokuz gün erkekler şehir mahallelerinde güreş ve atletizm yarışmaları" yapıldı. Yine M.Ö. birinci binyıldan kalma bir büyük metninde "Büyülü kullanım için iki boğuşan güreşçiyi (temsil eden) bitümden (iki figürin) yerleştirin" ifadesi yer almaktadır (Sjöberg, 1985).

Asurlularda Aslan Avları

Yazıtlar ve saray göre, krallar avlarında acımasızca gösteriler yapmışlardır. Örneğin Asurnaspiral II.'nin sarayından yapılan (dokuzuncu yüzyıl) rölyefleri, bir krala ait avladığı boğaları ve aslanlarını gösterir. Asurbanipal (milattan önce yaklaşık 645) aslanları bir mızrak ya da topuzla yürüyerek öldürdüğünü belirtir. Bazen'de kafeslere getirdiği hayvanları daha sonra seyircilerin önünde öldürmesi için serbest bıraktırmıştır. Kralların aslan öldürme sahneleri

aynı zamanda onların sakin olduğunu gösterir. Etrafındakiler köpekleri, çırpıcıları, ağları ve kafeslerin kontrolunu yaparlardı. Gösteriler av ile sona ererdi. Yeni yıl festivalinde kral tarafından öldürülen 18 aslan öldürüldü. Bu öldürme şehre 18 girişi (kapıları, yolları) gösterdiği belirtilir. Asur krallarının avlanma sahneleri kraliyet ve dini bir görev olarak avlanmayı gösterir. Asurluların kısa yayları geliştirdiği de ileri sürülmektedir (Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538).

Asurda Boks

Assur metni karşısında üzerinde iki adamın boks yaptığı(?) ve iki davul ve zil çaldığı bir kabartmadır, besbelli bir tapınak festivalindeki performanslara atıfta bulunur (Sjoberg, 1985).

Babiller ve Asurlarda Beden Eğitimi ve Spor

Asur kralları, hem dövüş hemde avcılık yeteneklerini geliştirmiş ve uygulamışlardır. Asur Kralı Asurbanipal sportif bir kral olarak bilinir. Babiller ve Asurlar, beden eğitimi kabul edilebilecek aktiviteler yapmışlardır (Çınar ve Kazak, 2019).

Hititler (Etiler)

Hatti (Hitit ve Frig) medeniyetinde mızrak kullanma, ok ve yay gibi silahlar sportif faaliyetler içerisinde yer almıştır (Çağlar, 2016: 455-469). Festivaller, özellikle de büyük Fırtına tanrısı ve Güneş tanrıçası için çok önemli idi. Yine kutsal yerlere yapılan alaylar ayrıca törenler ve eğlenceleri kapsardı. Hititler, güneş tanrısı Teşup şerefine düzenledikleri şenliklerde iki tekerlekli araba ile yarışır birinci gelenin başına kızlar tarafından tapınakta kutsallaşmış biradan dökülürken üzerlerine çiçekler atılırdı ve şarkılar söylenirdi. Şenliklerde güreş müsabakaları yanında kılıç oyunları ve at yarışları da yapılırdı (Öngel, 2001). Hitit Kralı ikinci Supililiuma'nın (İsa'nın doğumundan 1345 yıl önce) atçı başı (Seyis başı) Tikkuli kendi antrenman sistemini geliştirmiş ve onun tarafından bir atçılık antrenman kitabı yazılmıştır. Yedi aylık antrenman süreleri içinde atların antrenmanları ile ilgili bilgiler (her günlük koşu mesafeleri, adım türleri, tımarı, yemlenmesi ve yıkanması) açıklanmaktadır. İlk iki idman devrelerinde güçlü bacaklar ve güçlü bir kalp hedeflenirdi. Üçüncü devrede ise kasları işe göre kondisyon kazandırma yapılırdı. Antrenman esnasında kalp atım sayısını aşağı düşürmek için dinlenme aralıkları yapılırdı (Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538). Etiler at ve araba yarışları yanında yüzme, eskrim, atıcılık gibi faaliyetlerde de bulunmuşlardır. Atlardan ve savaş arabalarında ok atarak aslan ve domuzları avlardı. Alaca Höyük rölyefleri, müzisyenler ile bir kılıç ve iki adam, akrobatik hareketler sergileyen iki alayı, kral ve kraliçeyi geçit töreninde tasvir eder. Yakın sahneler avcılarının aslanlar, boğalar, domuzlar ve geyikleri avladığını gösterir. Hititlerin oyunlarında cenaze törenlerinin olduğu ve Homeros'un Patroklos oyunlarında yapılan koşma, okçuluk, zıplama, halter veya taş atma, boks ve güreş faaliyetlerinden (8 branş) en az 6 tanesinin yapıldığı belirtilir. Metinler Hattusas'taki Atashsum festivalinde (bahar ayında,) kralın korumalarının koşmasından ve kimin kazanacağıyla ilgili bir açıklamadan bahseder. Başka bir metinde kraldan önce bir yarışma olarak bir okçuluk yarışması önerildiği belirtilir. Kralın önünde ok atan kişi hedefi vurduğu zaman istihkak olarak şarap verdiklerinden bahseder. Hititler aynı zamanda savaş oyunları ve takım müsabakaları düzenlemişlerdir. Bir yarışmanın biri Hatti ve diğeri ise Masa Adamları olarak adlandırılan iki genç erkek takımı arasında yapıldığı belirtilir (De Martino, 1995: 2661-2669; Koca ve İmamoğlu, 2021: 175-197; Kyle, 2014: 24-44; Türkmen ve İmamoğlu, 2018: 519-538).

Hunlar

Hunlarda kurultaylar ile halk toylarında at önemli bir savaş ve binek aracıdır. Toy eğlencelerinde, at yarışları yanında güreş ve cirit gibi sportif faaliyetlere yer verilirdi. Hun halklarında at yarışları, onların hükümdarının da başında bulunduğu bahar ayında Lin-hu adlı yerdeki büyük kurultayda yapılırdı. Halkı bir araya getiren bu yarışlar, ölü ayınlarında de tekrarlanır idi. 15 gün boyunca (gece ve gündüz) atlar yarıştırdılır. 17 gün sonra atlar yarış hakemi ("sınçı" denilirdi) önünden geçirilerek değerlendirme yapılırdı (Ögel, 2016: 121-122; Vural, 2016: 45). Milattan önce 13. yüzyılda yaşamış Hiyung-Nu adı verilen Türklerde güreş (Hiyung-Nu; Hun Devleti) en yaygın mücadele sporuydu.

Sonuç olarak Antik dönem ön Asya medeniyetlerinde veya Mezopotamya'da bazı sporların ilk şekilleri yapılmıştır. Bu sporlar arasında avcılık, binicilik, boks, dans, güreş, kayak, koşular, okçuluk ve yüzme branşları olarak sayılabilir. Bunların bir kısmı ise değişik figürler üzerinde ve rölyeflerde yer almıştır. Değişik figür, rölyef ve destanlarda yar alan sportif faaliyetlere ait belgeler kronolojik sıraya göre ve konularına göre açıklanmalıdır. Ayrıca bu belgelerin günümüz modern ve geleneksel spor branşlarından hangilerini doğurduğu veya doğmasında etkilerinin olduğu belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aabo, T., & Eriksen, N. B. (2018). Corporate risk and the humpback of CEO narcissism. *Review of Behavioral Finance.*, 10, 252-273.
- Aabo, T., Als, M., Thomsen, L., & Wulff, J. N. (2020). Watch me go big: CEO narcissism and corporate acquisitions. *Review of Behavioral Finance.*
- Agnihotri, A., & Bhattacharya, S. (2019). CEO narcissism and internationalization by Indian firms. *Management International Review*, 59(6), 889-918.
- Alp, S. (2000). *Song, Music, and Dance of Hittites*, Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara.
- Bıyık, K., & İmamoğlu, O. (2022). "Antik Mısırda Yüzme ve Kürek Sporunun Tarihe Yansımaları". (Ed. Soner Çankaya- Seda Sabah), *Spor Bilimleri Alanında Güncel Araştırmalar – II*, ss. 59-72, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Ceylan, L., & İmamoğlu, G. (2019). Thoughts on some artistic sport figures in Ancient Greece. *The Journal of International Social Research*, 12(65), 360.
- Çağlar, T. (2016). Anadolu'da antik dönem sportif organizasyonlar ve sportif mekânlar. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(35), 455-469.
- Çınar, K. Y., & Kazak, O. Ö. (2019). "Beden Eğitimi ve Spor Tarihi". (Ed. Adnan Ersoy), *Orta Öğretim Spor Lisesi 12 Ders Kitabı*, ss. 41, Devlet Kitapları, Ankara.
- de Martino, S. (1995). "Music, Dance, and Processions in Hittite Anatolia". (Ed. J. M. Sasson), *Civilizations of the Ancient Near East*, ss. 2661-2669, Scribner's, New York.
- Decker, W. (1992). Devotes an entire chapter to the "Athletic Kings" in *Sports and Games of Ancient Egypt*, Yale University Press, New Haven.
- Doğan, E. (2020). "Dünyanın En Eski Sporları Üzerine Düşünceler". (Ed. İdris Kayantaş- Mehmet Söyler), *Sporda Akademik Yaklaşımlar*, ss. 23-37.
- Esin, O. (2017). Orta Asya Ön Asya ve Anadolu Ekseninde Eski Türklerin Hayatında Önemli Bir Figür: At. *Ulakbilge*, 5(14), 1315-1334.
- İmamoğlu, G., Gönülateş, S., & İmamoğlu, O. (2018). *Sanatsal Tasvirlerde Bazı Sporların Kökenleri*, Uluslararası Herkes için Spor ve Welnes Kongresi Özet Kitabı, Antalya
- İşcan, F. (1988). *Türklerde Spor*, MEB Basımevi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1977). *Türk Milli Kültürü*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Koca, F., & İmamoğlu, O. (2021). "Antik Mezopotamya'da Spor". (Ed. Yalçın Tükel-Davut Atılğan), *Spor ve Bilim* 6, ss.175-197, Gece Kitaplığı.
- Kornexl, E. (2010/2011). *Geschichte des Sports, Geschichte des Sports und anderer Bewegungskulturen*, sport1.uibk.ac.at/lehre/.../Geschichte%20WS10-11.pdf,sh 42-47
- Kramer, S. N. (1981). "Shulgi of Ur: The First Long Distance Champion," in *History Begins at Sumer* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1981). Today the ancient sites in question are situated some ninety-six miles apart when measured by air; in antiquity the distance between the points may have been considerably more on foot.
- Kyle, D. G. (2014), *Sport and Spectacle in the Ancient World*, John Wiley & Sons, Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex.
- Lamont, D. A. (1995). Running phenomena in Ancient Sumer. *Journal of Sport History*, 22(3), 207-215
- Korkmaz, S. (2013). "Spor Müzelerinin İşlevleri ve Bir Spor Müzesi Taslağının Yönetmelik Açısından Oluşturulması", *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ögel, B. (2016). *Türklerde Devlet Anlayışı*. Ötüken Yayıncılık, İstanbul.
- Öngel, H. B. (2001). Gelişim Sürecinde Erken İç Asya Türk Okçuluğu. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(2), 189-215.
- Öz, E. (2016). Yazılı Kaynaklar ve Arkeolojik Buluntular Işığında, Mezopotamya'nın Erken Dönemlerinden Yeni Asur Devri Sonuna Kadar Kralların Av Faaliyetleri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 45, 143-158.

- Roberts, J. (2023). <https://study.com/academy/lesson/akkadian-empire-facts-achievements-fall.html>
- Rollinger, R. (1994). Aspekte des Sports im Alten Sumer, in: Nikephoros 7, 7- 64
- Sato, S., & Gomi, T. (1990). Selected Neo-Sumerian Administrative Texts From the British Museum (Abiko, Japan: The Research Institute Chuo-Gakuin University, 1990), Plate 436 (BM 106149), 169-170. The text was translated for the author by Professors Heimpel and Kilmer of the University of California, Berkeley.
- Sigrist, M., Owen, D. I., & Young, G. D. (1984). Materiali Per II Vocabolario Neosumerico Vol. XIII : The John Frederick Lewis Collection, Part II (Roma: Multigra Fica Editrice, 1984), Plate CXXI, number 775. The text was translated for the author by Professors Heimpel and Kilmer of the Department of Near Eastern Studies, University of California, Berkeley.
- Sjoberg, A. W. (1985). Trials of Strength: Athletics in Mesopotamia. Expedition Magazine, 27(2), 7-9.
- Sümer, F. (1983). Türklerde Atçılık ve Binicilik. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tomay, B., & Değirmencioğlu, H. (2017). Antik Çağda Anadolu'da Spor Turizmi. Süleyman Demirel Üniversitesi Yalvaç Akademi Dergisi, 2(2), 9-21.
- Tunalı, J. (2018). Antik Yunan'da Tanrı Oyunları, Olimpiyatlar ve Spor,
- Türkmen, M., & İmamoğlu, O. (2018). "Antik Ön Asya Medeniyetlerinde Spor". (Ed. Cengiz Buyar-Mehmet Türkmen-Nurdin Useev), III Uluslararası Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, ss. 519-538, Bişkek.
- Vural, F. G. (2016). İslâmiyetten Önceki Türklerde Kültür ve Müzik Hun, Göktürk ve Uygur Devletleri. Ötüken Yayıncılık, İstanbul.